

जीवनाला लाभलेली नवी दिशा (भाग ३)

अस्वच्छ तीर्थक्षेत्रं काशीला जाऊन स्नान करणं आणि तिथली गंगा छोट्या कलशात भरून घरी आणणं हे प्रत्येक हिंदूला पवित्र कर्तव्य वाटतं. या भावनेतच मी घाटावर स्नानासाठी गेलो. घाटाच्या पायन्या उतरून मी पाण्याकडं पाहिलं आणि त्याच पावली अंघोळ न करताच परत फिरलो. इतकं घाण पाणी मी मथुरेलासुद्धा पाहिलं नव्हतं. आपली सगळी

वर्ष प्रत्येकाच्या तोंडी आहे. ही म्हण ज्या पवित्र भावनेतून आली आहे, त्या भावनेने कोणत्याही हिंदूनं काशीला जाऊ नये, असं मला तीव्रतेन वाटत.

ज्या दिवशी काशीला पोचलो, त्या वेळी तिथल्या संघशाखेचं हिवाळी शिबिर (विंटर कॅप) चालू होतं. आदल्या दिवशी कानपूर संघशाखेच्या हिवाळी शिबिरात जाऊन आले होतो. त्या दिवशी दुपारी काशीच्या शिबिरात गेलो. हे शिबिर काशी स्टेशनजवळ होतं. तिथं जवळच गंगा नदी वाहात होती. तिथं त्या गंगेचा प्रवाह अत्यंत स्वच्छ होता. खरी गंगा तिथं दिसत होती. त्या गंगेच्या प्रवाहात मनसोक्त स्नान केलं. गंगामातेला विनम्र भावनेने नमस्कार केला. रात्री कार्यक्रम झाला. आणखी एक दिवस राहिलो. हिंदू विश्वविद्यालय पाहिलं आणि त्या रात्री पुन्हा दिल्लीला जाण्यासाठी निघालो. सकाळी दिल्लीला पोचलो. दिल्लीच्या संघशाखेचं हिवाळी शिबिरही त्याच वेळेला चालू होतं. तिथं जाऊन दिवसभर राहिलो. कानपूर, काशी आणि दिल्ली अशा तीन शहरांच्या हिवाळी शिबिरांत लागोपाठ जाण्याचं भाग्य मला अनायासे लाभलं.

कानपूर कोठीवरील गजल-कव्वाल्या

दिल्लीला मी परत आलो, त्याचं कारण मुंबईची ओढ हे होतं. त्या ओढीनं दिल्लीला आलो, तरी मन कानपूरच्या पराभवामुळे फार अस्वस्थ होतं. माझा तसा पराभव करणाऱ्या त्या विद्यार्थ्यावरचा राग आता पूर्णपणे नाहीसा झाला होता. अस्वस्थतेची कारण 'माझ्या गाण्यात परिस्थितीनुरूप सुधारणा कशी करायची आणि त्यासाठी काय करायचं', यासंबंधीची होती. मनात घालमेल चालली होती. मुंबईला जाऊन क्लास काढून बसायचं की कोणत्याही श्रोत्याला संतुष्ट करता येईल, असं गाणं बनवायचा प्रयत्न करायचा, हा माझ्यापुढचा खरा प्रश्न होता. मुंबईला जाणं म्हणजे पराभव स्वीकारण होतं. शेवटी मी पुन्हा उत्तरेतच फिरण्याचा निश्चय केला. आता ज्या ठिकाणी जायचं, त्या त्या भागातल्या आवडीप्रमाणं तो तो ढंग आणि गायनप्रकार आत्मसात करण्याची शिक्ष्य करायची, असं ठरवलं आणि पुन्हा कानपूरला आलो. या वेळी मात्र तिथली गाणी ऐकण्याचा प्रयत्न केला. यापूर्वी मला गजला फारशा चांगल्या म्हणता येत नव्हत्या. कानपूरला कोठीवर जाऊन गजल-कव्वाल्या ऐकल्या. त्याचबरोबर पं. विष्णू दिगंबर पलुस्करांचे शिष्य आणि गुरुवर्य पाढ्येबुवांचे गुरुबंधू श्री. बोडस तिथं विद्यालय चालवीत होते, त्यांनाही जाऊन भेटलो. त्यांच्या विद्यालयात त्यांनी माझा

कार्यक्रम केला. तो कार्यक्रम अर्थातच चांगला झाला. कारण तिथं शास्त्रीय संगीतच मी प्रामुख्यानं गायले. ऐकणारे श्रोतेही तसेच होते.

कानपूरहून मी लखनौला गेलो. मुंबईतल्या 'आर्यन शाळे'तला माझा वर्गबंधू बंदू तथा व्ही. जी. जोग त्यावेळी लखनौला पं. रातंजनकरांच्या 'मॉरिस म्युझिक कॉलेज'मध्ये शिकत होता. त्याची भेट झाली. लखनौला मी फार थांबलो मात्र नाही.

काय कारण झालं, ते आता आठवत नाही; पण लखनौहून मी सरळ गयेला आलो. सुदैवानं प्रत्येक ठिकाणी 'महाराष्ट्र समाज' होता (आजही आहे). समाजाच्या प्रमुखांनी माझं गाणं गयेच्या मंदिरात घडवून आणलं. काळाच्या ओघात मी बरीचशी नावं विसरून गेलोय. आठवण्याचा खूप प्रयत्न करूनही आठवत नाहीत. मी मुंबईहून निघाल्यापासून ज्यांच्या ज्यांच्याकडे गेलो आणि जे जे परिचित आणि उपयुक्त झाले, त्या सर्वांची नावं आणि पते मी नीट लिहून ठेवले होते. त्याचप्रमाणं निरनिराळे स्मरणीय प्रसंग, गाणी, गजला असा पुष्कळ संग्रह मी लिखित करून ठेवला होता. पण दुर्दैवानं एका प्रचंड अपघातात हे सगळं नष्ट झालं.

गयेत रंगलेलं गाणं

गयेमध्ये ज्यांनी माझी राहण्याची व्यवस्था केली, ते महाराष्ट्रीयच होते. त्यांनी गयेच्या मंदिरात माझा कार्यक्रम घडवून आणला. देवाच्या मूर्तीसमोर तम्य होऊन मी गात होतो. गाणं संपल्यावर मंदिराच्या पुजान्यानं देवाच्या गळ्यातला हार घेऊन माझ्या गळ्यात घातला.

गयेला तिथले संघचालक श्री. कृष्णवल्लभ सहाय, ज्यांना बबुआजी म्हणत, त्यांना भेटलो. त्यांनी खूप प्रेमानं माझं स्वागत केलं. सायंकाळी स्वतः संघशाखेवर घेऊन गेले. तिथं परीक्षेचा एक प्रसंग आला. बबुआजींनी माझा परिचय करून दिला आणि सांगून टाकलं की, “श्री. सुधीरजी को मैं प्रार्थना करता हूं कि संघ के बारे में वे कुछ कहें.”

माझी अक्षरश: ‘पाचावर धारण’ बसली. संघाच्या कामामुळं मला मराठीत व्याख्यानं द्यायची सवय होती; पण हिंदीत मी आजपर्यंत असं भाषण कधीच केलं नव्हतं. विचार करायलाही सवड नव्हती. संघचालकांनी संघशाखेवर सर्व स्वयंसेवकांसमोर मी बोलावं, असं सांगितल्यावर नकार देणंही शक्य नव्हतं. मी समोर जाऊन उभा राहिलो आणि अस्खलित हिंदीत पंधरावीस मिनिटं बोललो. सुरुवात करताना थोडासा अडखळलो, पण पुढं ओघ व्यवस्थित सुरु झाला. जवळजवळ मातृभाषेइतक्या सफाईनं मी त्या वेळी हिंदीत बोलू शकलो. मुंबईत मी लहानपणापासून बराच काळ होतो. मुंबईत राहणान्याला साधारणपणे हिंदी येतंच. त्यात आता सतत जवळजवळ तीन महिने हिंदीभाषी प्रांतांतच फिरत होतो. पुढंपुढं तर माझी मूळ भाषा हिंदी नाही, असं मी कुणाला सांगितलं, तर ते त्यांना खोटं बाटे.

माझं भाषण संपल्यावर बबुआजींनी मला विचारलं की, “एका नवीन स्वयंसेवकाला

प्रतिज्ञा द्यायची आहे. तुम्ही द्याल का?" मला मराठीतून प्रतिज्ञा पाठ होती. तिचं हिंदी भाषांतर मला माहीत नव्हतं. प्रतिज्ञेचं अक्षर नि अक्षर आहे, तसंच असावं लागतं. कानामात्रेचाही फरक त्यात चालत नाही. माझी ही अडचण मी त्यांना सांगितली. त्यावर ते म्हणाले की, "काही हरकत नाही. तुम्ही प्रतिज्ञेचा अर्थ हिंदीतून त्या स्वयंसेवकाला समजावून सांगा आणि मग मराठीतून तुम्ही एकेक वाक्य उच्चारायला लावा." त्याप्रमाणं हा प्रतिज्ञाविधी पार पडला. हा प्रसंग माझ्या चांगल्या आठवणीत राहण्याचं कारण फार महत्त्वाचं आहे. खन्या राष्ट्रीय संस्काराच्या छायेत भाषेचे बंध तोडून भावनिक एकात्मता कशी साकार होऊ शकते, ते मी त्या दिवशी अनुभवलं.

गयेला मी ज्यांच्याकडं राहात होतो, त्यांचे मित्र किंवा नातेवाईक श्री. भागवत त्यांच्याकडे नेहमी येत असत. मंदिरातल्या माझ्या गाण्यालाही ते आले होते. रेल्वेमध्ये ते गार्ड होते. गया-मोगलसराई हा त्यांचा विभाग होता. त्यांचा परिचय झालाच होता. कानपूरला डी.ए.व्ही. कॉलेजच्या कार्यक्रमाच्या वेळी झालेल्या माझ्या पराभवातून धडा घेऊन योग्य दिशेन प्रगती करण्याच्या माझ्या इच्छेला आणि धडपडीला श्री. भागवतांच्या रूपानं परमेश्वरानं एक दूतच जणू पाठवला होता.

वेढावाकड्या प्रवासाची समाप्ती

संघशाखेवर गेलो, त्याच रात्री माझ्या अंगात सपाटून ताप भरला. दोन दिवस खूप ताप होता. एकदम बराच अशक्तपणा आला. ज्यांच्या घरी राहिलो होतो, त्यांनी उत्तम शुश्रूषा केली. पण योगायोग म्हणा किंवा परमेश्वरानं माझ्या आयुष्याची जी पटकथा (स्क्रीन प्ले) लिहिली होती तीनुसार म्हणा, श्री. भागवत त्याचवैळी मोगलसराईला जाऊन पुन्हा गयेला आले. त्यांनी माझी हालत पाहिली आणि मला सुचवलं की, "फडके, तुम्ही मोगलसराईला माझ्याबरोबर चला. तिथं माझा स्वतंत्र बंगला आहे. आठ-दहा दिवस पूर्ण विश्रांती घ्या आणि मग पुढं जायचं तिथं जा." मी प्रथम आढेवेढे घेतले, पण त्यांनी आग्रहानं मला मोगलसराईला नैलं. ते गार्ड असल्यामुळे फस्टर्क्लासच्या डब्यात त्यांनी माझी सोय केली. मला वाटतं, मी आयुष्यात पहिल्यांदाच त्या दिवशी फस्टर्क्लासमधून प्रवास केला.

मोगलसराई हे रेल्वेचं फार मोठं जंक्शन आहे. अनेक फाटे तिथं येऊन मिळतात आणि तिथून वेगवेगळ्या दिशांना जातात. माझ्या आयुष्यातलंही मोगलसराई हे असंच फार मोठं जंक्शन आहे. माझ्या आयुष्याचा वेढावाकडा प्रवास करणारा फाटा त्या दिवशी कसलीही पूर्वकल्पना नसताना अचानक मोगलसराईच्या जंक्शनवर आला आणि तिथूनच अनपैक्षितपणे आवश्यक ती योग्य दिशा त्याला मिळाली.

- वै. सुधीर फडके-

(श्री. श्रीधर फडके, यांच्या परवानगीने 'जगाच्या पाठीवर' या आत्मचरित्रातून क्रमशः)